

سیدعلی آل‌داود

وکیل پایه یک دادگستری

گزارش دو سمینار

کنفرانس علمی «سفینه تبریز» در دانشگاه لیدن هلند

این کنفرانس علمی روزهای ۱۵ - ۱۶ خرداد ۱۳۸۳ [۴ - ۵ ژوئن ۲۰۰۴] در دانشگاه کهنسال لیدن در کشور هلند به مناسبت انتشار عکس کتاب مهم سفینه تبریز برگزار گردید. بدو ضرورت دارد این کتاب را به گونه‌ای بسیار مختصر معرفی کند: سفینه تبریز مجموعه مفصلی از ۲۱۲ کتاب و رساله و منظومه خطی است که در سال ۱۳۷۴ هنگام خروج از کشور توسط یکی از واسطه‌های فروش کتاب به کتابخانه مجلس ارائه و سرانجام با وساطت همو به تملک این کتابخانه درآمد.

نگارنده این سطور از همان آغاز پیدایش این دستنویس ارزنده، فرصت یافت تا به طور مکرر در خدمت استاد عبدالحسین حایری به توزق در آن پردازد و یادداشت‌های مفصل از مطالب بکر و تازه آن برای خود استخراج کند. از جمله رساله مهمی از آن را که در احوال و زندگی امام فخرالدین رازی است ضمن مقاله‌ای در مجله معارف به چاپ رساند.

سفینه تبریز را یکی از دانشمندان برجسته تبریزی در اوایل قرن هشتم به نام ابوالمجد محمدبن مسعود تبریزی گرد آورد. قصد او تدوین کتابی دایرةالمعارف مانند به منظور استفاده شخصی بود، از این رو در اثر وی همه گونه رسالات فلسفی، تاریخی، ادبی و علمی دیده می‌شود. وی در سال ۷۲۱ق شروع به تدوین این کتاب کرد و جمعا ۱۵ سال وقت بر روی آن نهاد. آخرین رساله این کتاب درباره وقایع سال‌های آخر حکومت مغولان در ایران است که نویسنده این سطور تحلیل و بررسی آن را موضوع سخنرانی

خود در کنگره دانشگاه لیدن قرار داد.

این کتاب مهم چند سال پس از آنکه به تصرف کتابخانه مجلس درآمد و چند مقاله در نشریات داخل و خارج در باب آن به چاپ رسید و انتشار یافت. از همان آغاز انتشار در مجامع علمی و مراکز ایران‌شناسی غربی مورد توجه ایران‌شناسان و اسلام‌شناسان قرار گرفت، به گونه‌ای که اندکی پس از انتشار آن دانشگاه مشهور لیدن کنفرانس علمی به مناسبت شناساندن بیشتر این کتاب تشکیل داد و گروهی از ایران‌شناسان کشورهای مختلف اروپایی و آمریکایی را به آن دعوت کرد. این گروه در مدت دو روز سخنرانی‌های متعدد ایراد کردند و در پایان هر جلسه به مباحثه پرداختند. از ایران نیز جمعی شش نفر به این کنفرانس دعوت شدند و در موضوعات زیر سخنرانی کردند:

۱. ایرج افشار، استاد پیشین دانشگاه تهران: ویژگی‌های نسخه‌شناسی سفینه تبریز و مندرجات جغرافیایی آن،

۲. دکتر علی اشرف صادقی، استاد دانشگاه تهران و عضو فرهنگستان زبان و ادب فارسی: نسخه خطی لغت فرس مندرج در سفینه،

۳. دکتر نصرالله پورجوادی رییس پیشین مرکز نشر دانشگاهی و استاد دانشگاه تهران: مناظره‌های مندرج در سفینه تبریز و اهمیت تاریخی آنها،

۴. دکتر حسین معصومی همدانی، استاد دانشگاه صنعتی شریف و عضو فرهنگستان: اهمیت رساله‌های علمی سفینه تبریز،

۵. نادر مطلبی کاشانی، سردبیر مجله نامه بهارستان: نامه‌های شمس‌الدین محمد جوینی،

۶. نگارنده این سطور: رسالات و نوشته‌های تاریخی سفینه تبریز با بررسی نامه مهم فرزند رشیدالدین فضل‌الله همدانی.

عناوین برخی از سخنرانی‌های استادان اروپایی و آمریکایی هم به این شرح است:

۱. اریک کواکل، استاد دانشگاه کلمبیای بریتانیا: نسخه‌های خطی پیوسته و پشت سر هم کتابت شده،

۲. خانم ژووا وسل، عضو مرکز ملی تحقیقات علمی فرانسه: رساله‌های علمی سفینه

تبریز،

۳. دکتر یوهان ترهار، استاد دانشگاه لیدن و دبیر سمینار: متون عرفانی در سفینه،
۴. خانم رایا شانی، استاد دانشگاه عربی اورشلیم: جنبه شیعی سفینه تبریز،
۵. دکتر چارلز ملویل، استاد دانشگاه کمبریج انگلستان: نسخه خطی نظام التوارخ قاضی بیضاوی مندرج در سفینه،
۶. خانم دکتر فیروزه عبدالله‌اوا، عضو هیأت علمی دانشگاه کمبریج: ژانر جنگ نویسی و سفینه تبریز،
۷. دکتر اصغر سید غراب، استاد ایرانی دانشگاه لیدن: نظریه‌های عشق و سفینه تبریز.

در آخرین ساعات سمینار و پس از ختم جلسات سخنرانی و مباحثه اعضای شرکت کننده در نمایشگاه نسخ خطی فارسی و عربی موجود در دانشگاه لیدن که به همت دکتر ویتکام رییس این قسمت برگزار و تشکیل شده بود شرکت کردند. چند دست نویس ممتاز هم در بین آثار خطی دانشگاه لیدن به چشم می آمد. در پایان مقرر شد دو کنفرانس دیگر در سال آتی در باب سفینه تبریز یکی در تهران و دیگری در پاریس برگزار شود. روز دیگر اقامت هیأت در لیدن، اعضای ایرانی به راهنمایی استاد ایرج افشار و دکتر ویتکام از مراکز فرهنگی دیدن کردند.

سمینار کتاب و احیای تمدن شرق در تاجیکستان

سمینار بین المللی «کتاب و احیای تمدن شرق» به مدت دو روز در روزهای ۲۵ و ۲۶ آذر ۱۳۸۳ [۱۵ - ۱۶ دسامبر ۲۰۰۴] در شهر دوشنبه پایتخت تاجیکستان با شرکت استادان و پژوهشگرانی از کشورهای ایران، تاجیکستان، افغانستان و ازبکستان برگزار گردید. جمعاً در دو روز مذکور ۲۲ تن از افراد شرکت کننده صبح و بعدازظهر هر یک به مدتی محدود در یکی از موضوعات مربوط به کتاب، نسخ خطی و کتابخانه‌ها سخنرانی کردند.

سمینار با سخنان امیر اوف وزیر فرهنگ تاجیکستان شروع به کار کرد. از ایران به جز رایزن فرهنگی مستقر در آن کشور، چهار تن دیگر به شرح زیر در این کنفرانس علمی

شرکت و در باب عناوین زیر سخنانی ایراد کردند:

۱. عسکر اسلامی نویسنده و محقق دایرةالمعارف بزرگ اسلامی در باب: فهرستواره کتاب‌های فارسی،
 ۲. دکتر بهروز محمودی بختیاری درباره گنجینه نسخ خطی دایرةالمعارف،
 ۳. دکتر باقر صدری نیا استاد دانشگاه تبریز درباره نسخ خطی کتابخانه مرکزی تبریز و نقش برادران نخجوانی،
 ۴. سیدعلی آل داود درباره ضرورت تدوین فهرست جامع نسخه‌های خطی فارسی در تاجیکستان،
 ۵. قهرمان سلیمانی رایزن فرهنگی ایران درباره دنیای جدید نسخه خطی.
- نگارنده این سطور از جمله ضمن سخنرانی خود پیشنهاد کرد: دولت ایران مرکزی تحت عنوان «مرکز تحقیقات زبان فارسی ایران و تاجیکستان» در دوشنبه تأسیس کند که از جمله وظایف آن آموزش کتابداران تاجیکستان به منظور تدوین فهرست نسخ خطی فارسی آن کشور باشد. این پیشنهاد مورد استقبال وسیع دانشمندان تاجیکستان و مقامات رسمی قرار گرفت. و برخی از اینان در ضمن سخنان خود راجع به اهمیت تأسیس چنین مؤسسه‌ای مطالبی بیان کردند. عناوین سخنان برخی از سخنرانان که از اهمیت بیشتری برخوردار بود در ذیل آورده می‌شود:
- ۱- نسخ خطی به عنوان مبحث اطلاعات بیبلیوگرافی از دکتر سفر سلیمانی، ۲- کتب خطی افغانستان و مسأله کتاب‌شناسی آنها از نیلاب رحیمی رییس کتابخانه ملی افغانستان، ۳- جایگاه انستیتوی شرق‌شناسی و میراث خطی جمهوری تاجیکستان از امریزدان علی مردان اوف دانشمند تاجیک، ۴- مسائل تحقیق و بررسی کتب خطی علمای ماوراءالنهر از دکتر لقمان بای متف [تاجیک]، ۵- کتاب‌شناسی‌های نسخ خطی [دکتر همایون، افغانستان]، ۶- جایگاه کتابخانه ملی تاجیکستان، دکتر تاشف [مدیر کتابخانه ملی تاجیکستان]، ۷- دیدگاه نوین به آموزش و تحقیق نسخ خطی، خانم دکتر لاله دادخداپوا [تاجیکستان]، ۸- مسائل گردآوری و تهیه کتاب‌های خطی خصوصی در تاجیکستان، دکتر عبدالله یونس اوف رییس بخش خطی کتابخانه ملی تاجیکستان، ۹- نقش کتاب در فرهنگ مردمی آسیایی سلطان سعید اوف [ازبکستان].

در پایان دو روز میزگردی به منظور جمع‌بست و نتیجه‌گیری تشکیل گردید و برخی شرکت‌کنندگان از جمله اعضای هیأت ایران مصاحبه‌هایی با رادیو تاجیکستان در خصوص مسائل مطروحه در سمینار انجام دادند.

اما هیأت ایرانی به سبب تأخیر هفده ساعته در پرواز شرکت آسمان نتوانست در افتتاح سمینار و ساعات نخست آن شرکت کند و تنها چند ساعت از شروع کار کنفرانس گذشته بود که با راهنمایی سریع رایزن فرهنگی ایران در جلسه حاضر شد. دبیری سمینار را دکتر سفر سلیمانی [سلیمان اوف] رییس پژوهشگاه فرهنگ تاجیکستان و استاد دانشکده هنرهای زیبا عهده‌دار بود. دکتر سلیمانی تحصیل‌کرده مسکو است اما سالیان متمادی در ایران زیسته و به فرهنگ ایرانی سخت علاقمند است و تاکنون چند کتاب را به خط سرلیک برای استفاده هموطنان خود برگردانده است. وی در سخنان خود اشاره کرد که متأسفانه اطلاعات عمومی تاجیکان از فرهنگ نیاکان خود بسیار کم است و از جمله مردم اینجا حتی از شاهنامه فردوسی جز داستان رستم و سهراب چیزی نشنیده‌اند.

یکی از سخنرانی‌های مهم این سمینار، سخنان سلطان سعید اوف دانشجوی فوق‌لیسانس دانشگاه سمرقند و تنها عضو شرکت‌کننده از کشور ازبکستان بود. او با زحمت زیاد خود را به تاجیکستان رسانده بود. ازبکستان در دادن ویزا به تاجیکان برای ورود به ازبکستان سختگیری می‌کند. از سخنان وی برمی‌آید که ازبکستان دایره فعالیت و گسترش زبان فارسی و تاجیکی را محدود کرده و کنترل می‌کند. نشریات فارسی در بیشتر شهرها حق چاپ و انتشار ندارند. تنها در شهرهای سمرقند و ترمند برخی نشریات به زبان فارسی تاجیکی به چاپ می‌رسد. سخنران ازبک در پایان معترض بود که چرا هنگام نام بردن از مراکز زبان فارسی نامی از ازبکستان برده نمی‌شود در حالی که عده زیادی از فارسی‌زبانان در ازبکستان زندگی می‌کنند و ممکن است جمعیت آنان حتی نسبت به ازبک‌ها در اکثریت باشد. او پیشنهاد می‌کرد که باید دولت تاجیکستان به سبب همجواری با ازبکستان نقش جدی‌تری در گسترش زبان فارسی تاجیکی در منطقه به عهده بگیرد.

اقامت هیأت ایرانی به سبب نبودن پرواز شرکت‌های هوایی، مدت یک هفته به طول انجامید. توفیق اجباری پیش آمد که در این مدت هر چند کوتاه با کشور دلبذیر و مردم دوست‌داشتنی تاجیکستان آشنایی بیشتری حاصل شود. در این چند روز از مصاحبت مردمان صمیمی و مهربان تاجیک فراوان لذت بردیم. مردم با گویشی خاصی از زبان فارسی سخن می‌گویند که به «تاجیکی» شهرت دارد و در حقیقت گونه‌ای از زبان فارسی است که کمتر دچار تحول شده و با فارسی کهن یعنی آنچه در شعر رودکی و کتب تاریخ و تفسیر قرآن بلعمی و ابن‌سینا دیده می‌شود قرابت نزدیک دارد.

یک روز از کتابخانه ملی تاجیکستان بازدید کردیم. این کتابخانه هم‌اکنون سه میلیون و پانصد هزار نسخه کتاب دارد. کتاب‌ها بیشتر به زبان روسی و بخش کمتر به زبان‌های فارسی و عربی است. این کتابخانه در سال ۱۹۳۳ م تأسیس شده، در ابتدا ۱۸۰۰۰ جلد کتاب داشته و در سال ۱۹۵۴ به ساختمان فعلی که بنایی پهناور و مستحکم است منتقل گردیده است.

روزی دیگر از «انستیتو شرق‌شناسی و میراث خطی» وابسته به آکادمی علوم تاجیکستان دیدار کردیم. این مرکز حدود ۱۵۰۰۰ جلد کتاب خطی و چاپ سنگی دارد و از این حیث غنی و مرکز علمی تاجیکستان است. رییس مؤسسه، آقای جوهره‌بای نذری اف مردی دانشمند، آداب‌دان و خوش‌معاشرت است. این انستیتو به نام عبدالغنی میرزایف دانشمند شهیر تاجیک نامیده شده است.

در تاجیکستان نسخ خطی ممتاز و منحصر به فرد فراوان است. اما متأسفانه به دقت شناسایی نشده است. فهارس آنها تکمیل نشده و هنوز اهل علم از تمامی نسخه‌ها اطلاع کامل ندارند. در فرودگاه تهران هنگام حرکت، دکتر محمدعلی موحد و کیل دانشمند دادگستری را ملاقات کردم که عازم قونیه بود، وقتی دانست نگارنده به تاجیکستان می‌روم درخواست کرد عکسی از نسخه صدیقه الحقیقه تألیف نوه شیخ جام را که ایشان سال‌ها پیش منتشر کرد، اما نسخه کامل آن در تاجیکستان است تهیه کرده و به ایران بیاورم. متأسفانه این نسخه را نتوانستم پیدا کنم. لیکن کتب نفیس خطی در آنجا فراوان است و وقت کافی می‌خواهد که آنها را بررسی و شناسایی کنند.

در روزهای دیگر اقامت در تاجیکستان از چند دانشگاه و مؤسسه علمی و مکان‌های

تاریخی بازدید کردیم. وقتی هم به پژوهشگاه فرهنگ فارسی رفتیم که سفارت ایران تأسیس کرده و از همان آغاز بنیاد در سال ۱۳۷۴ دکتر مسعود قاسمی را که دانشمندی علاقمند است به ریاست آنجا گماشته، مؤسسه‌ای مفید است و در میان ادبای تاجیک، جای خود را کاملاً باز کرده است.

بعد از یک هفته اقامت در تاجیکستان، روزی که عازم بازگشت بودیم، در بیرون خانه‌ای که محل اقامت ما بود، یکی از استادان بدخشانی دانشگاه تاجیکستان را دیدیم که متخصص زبان‌شناسی و گویش‌شناسی بود. وقتی فهمید عازم سفر و بازگشت به ایران هستیم، قطعه‌ای برایمان خواند که به گفته او در میان مردم بدخشان به عنوان دعای سفر مشهور است و برای مسافران می‌خوانند:

هم تو خیر، هم تو ملایی
به سفر کردنم چه فرمایی
به سفر کردنت مبارک باد
به سلامت روی و بازآیی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی